

Генезіс тэрміна «канатацыя»

У апошнія дзесяцігоддзі сярод найбольш актуальных праблем сучаснай лінгвістыкі сталі вылучаць праблемы даследавання феномена канатацыі. Дадзены артыкул быў падрыхтаваны з мэтай прасачыць асаблівасці генезісу паняцця “канатацыя” і яе кампанентаў, а таксама сістэматызаваць напрацаваны моўны матэрыял па ўзгаданай праблеме.

Названая моўная з’ява мае працяглы перыяд існавання. Даследчыкі, якія займаліся яе вывучэннем, адзінагалосна прызнаюць, што само паняцце ўзнікла яшчэ ў схаластычнай логіцы, гэта значыць яшчэ ў Сярэднявеччы, але шырокае распаўсюджанне атрымала ў даследаваннях XIX ст. У першым чаргу цікавасць да канатацыі як моўнай з’явы праявілі заходнееўрапейскія лінгвісты.

Некаторыя з іх лічылі, што канатацыя з’яўляецца ўласна значэннем слова, што складаецца з канататыўных характарыстык – уяўленняў чалавека аб канкрэтным прадмеце, з’яве і г. д. (Дж. С. Міль). Наступным важным фактам, які паўплываў на далейшае развіццё тэрміна “канатацыя”, стала вылучэнне ў змесце слова трох кампанентаў (па К. О. Эрдману гэта паняццё змест, спадарожны сэнс і пачуццёвая каштоўнасць; два апошнія аб’ядналіся, утварыўшы канатацыю). Падкрэслім, што некаторыя мовазнаўцы для абазначэння тэрміна “канатацыя” выкарыстоўвалі тэрмін “семантычныя сузначэнні”. Пошукі крыніц і фактараў узнікнення канатацыі прывялі тагачасных даследчыкаў да высноў пра тое, што названая з’ява звязана са свядомасцю чалавека і абумоўлена яна гетэрагеннымі фактарамі (сацыяльнымі, тэхнічнымі, культурнымі і інш.). Пералічаныя высновы паспрыялі фарміраванню думкі пра тое, што канатацыю неабходна выключыць са сферы лінгвістыкі. У выніку гэтага канатацыя стала аб’ектам даследавання псіхалінгвістыкі, семіётыкі і іншых дысцыплін [3].

Такім чынам заходнееўрапейскія даследчыкі разглядалі канатацыю, або семантычныя сузначэнні, у вузкім і шырокім сэнсах. У вузкім сэнсе пад канатацыяй разумелася моўная з’ява, а менавіта – адзін з аспектаў лексічнага значэння слова. У шырокім сэнсе пад канатацыяй разумелася шматдысцыплінарная з’ява, функцыя якой вызначалася ў адпаведнасці з прыналежнасцю да той або іншай навуковай галіны.

Больш падрабязнае вывучэнне канатацыі сустракаем у савецкіх лінгвістаў. Як правіла, яны разглядалі названую з’яву ў трох аспектах: паняцце, віды і кампаненты. Пераважная большасць даследчыкаў лічылі канатацыю часткай лексічнага значэння слова (І. У. Арнольд, У. І. Гавердоўскі, Т. В. Матвеева, І. А. Стэрнін, В. М. Тэлія, А. В. Філіпаў, В. К. Харчанка, В. І. Шахоўскі). У некаторай ступені адрознымі ад меркаванняў большасці сталі погляды Р. Х. Вальперта [2] і Ю. Д. Апрэсяна [1]. Так, Р. Х. Вальперт лічыў, што канататыўнае значэнне – другасная інфармацыя, якая мае свой дэнатат у рэальнай рэчаіснасці, але не

ўваходзіць у семную структуру адзінкі. Заўважым, нічога падобнага да гэтага меркавання не было выказана раней. Ю. Д. Абрэсян называў канатацыямі неістотныя, але ўстойлівыя прыметы паняцця, што выражаюць ацэнку пэўнага прадмета або факта рэчаіснасці. Лінгвіст лічыў, канатацыі не ўваходзяць непасрэдна ў лексічнае значэнне слова і не з'яўляюцца вынікамі яго.

Пытанне пра віды канатацыі можна лічыць адносна распрацаваным, але не завершаным. У савецкі час тэрмін “канатацыя” разумеўся аднымі навукоўцамі ў шырокім сэнсе, іншымі – у вузкім. Некаторыя даследчыкі разглядалі канатацыю як моўную з’яву, а некаторыя – як з’яву, уласціваю і іншым галінам навукі. У сувязі з гэтым нельга распрацаваць універсальную тыпалогію канатацыі. Адзначым, што савецкія мовазнаўцы прапаноўвалі тыпалогіі канатацыі (У. І. Гавердоўскі, М. Г. Комлеў, Н. А. Лук’янава, В. І. Шахоўскі). Найбольш змястоўнай і дакладнай, як нам падаецца, варта лічыць тыпалогію У. І. Гавердоўскага [4]. Кожная з прапанаваных была распрацавана на падставе канкрэтных прычын, па нашым меркаванні, нярэдка суб’ектыўных. Найчасцей спрэчкі сярод савецкіх лінгвістаў выклікала пытанне пра складнікі канатацыі, іх тлумачэнне. Пералічаныя праблемы разглядаліся І. У. Арнольд, Т. В. Матвеевай, І. А. Стэрніным, В. М. Тэлія, А. В. Філіпавым, В. К. Харчанкай і інш.

Савецкія лінгвісты не змаглі прыйсці да агульнапрынятага меркавання адносна структурных кампанентаў канатацыі. Засталося незразумелым, якія з кампанентаў лічыць пастаяннымі, абавязковымі, а якія адносіць да неабавязковых. Не было дакладна вырашана пытанне пра суаднесенасць эматыўнасці, ацэначнасці, вобразнасці, экспрэсіўнасці і стылістычнага кампанента з канататыўным або дэнататыўным аспектам лексічнага значэння слова.

Адноснай завершанасцю характарызуецца праблема тлумачэння значэнняў мяркуемых кампанентаў канатацыі. Калі абагульніць прапанаваныя савецкімі лінгвістамі дэфініцыі, то змест канататыўных складнікаў будзе такім: эмацыянальны – той кампанент, задача якога заключаецца ў выражэнні эмоцый; экспрэсіўны служыць для ўзмацнення выразнасці, а дакладней для перадачы асаблівасцей якасна-колькасных уласцівасцей таго, што абазначана дадзеным словам; ацэначны кампанент адлюстроўвае станоўчае або адмоўнае меркаванне пра тое, што слова называе; стылістычны кампанент указвае на прыналежнасць лексемы да канкрэтных сфер маўлення. Эмацыянальны, ацэначны і экспрэсіўны кампаненты вызначаюць адносіны таго, хто гаворыць, да прадмета зносін. Стылістычны кампанент характарызуе ўмовы зносін.

Як бачым, актыўная праца савецкіх мовазнаўцаў над праблемамі канатацыі так і не прывяла да канчатковага вызначэння дэфініцыі гэтай моўнай з’явы, яе відаў і структурных частак.

Сучасныя беларускія філолагі таксама не абышлі ўвагай пытанні, якія звязаны з праблемай канатацыі [5, 6, 7, 8, 9]. Даследаванняў гэтага аспекту лексічнага значэння падрыхтавана няшмат. Тым не менш іх колькасць дастатковая, каб зрабіць выснову пра тое, што айчынным лінгвістам працягвалі

распрацоўваць тэорыю канатацыі ў тых жа кірунках, што і савецкія мовазнаўцы (былі разгледжаны дэфініцыя паняцця, яе складнікі, суаднесенасць складнікаў паміж сабой). Істотных удакладненняў у пералічаныя праблемы не было зроблена.

Разнастайнасць поглядаў на змест і структуру канатацыі як моўнай з’явы паслужыла прычынай для звароту да лінгвістычных слоўнікаў. Былі прагледжаны выданні, падрыхтаваныя беларускімі і рускімі мовазнаўцамі (за перыяд з 1990 па 2014 гг.). Разнастайнасць поглядаў на змест і структуру канатацыі як моўнай з’явы паслужыла прычынай для звароту да лінгвістычных слоўнікаў. Былі прагледжаны выданні, падрыхтаваныя беларускімі і рускімі мовазнаўцамі (за перыяд з 1990 па 2014 гг.). У выніку аналізу лексікаграфічных выданняў выяўлена наступнае. Агульнай для аўтараў усіх выданняў з’яўляецца ідэя пра тое, што канатацыя – частка лексічнага значэння, якая дапаўняе прадметна-паняццёвую, або логіка-інфарматыўную, частку лексічнага значэння. У выніку такога дапаўнення лексема набывае здольнасць перадаваць псіхалагічныя асаблівасці адносін суб’екта да прадмета гутаркі. Абагульненае тлумачэнне канатацыі выглядае наступным чынам: гэта дадатковы кампанент лексічнага значэння, т. зв. сузначэнне, якое мадыфікуе дэнататыўны кампанент за кошт інфармацыі, звязанай з нацыянальна-культурнымі традыцыямі моўцы (*хлюпik, бубніць, бразнуць, баран – пра ўпартага чалавека*).

Значныя адрозненні ў лексікаграфічных працах заўважаны пры вызначэнні структуры канатацыі.

Разнастайнасць поглядаў на змест і структуру канатацыі, што існуюць сёння, сведчыць пра неадназначную прыроду канатацыі і нераспрацаванасць шматлікіх праблемных пытанняў, звязаных з ёю.

1. Апресян, Ю. Коннотация как часть прагматики слова / Ю. Д. Апресян // Избранные труды : в 2 т. / Ю. Апресян. – М., 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – С. 156–177.

2. Вольперт, Р. Х. Коннотативный уровень описания грамматики: (на материале художественного текста немецкого языка) / Р. Х. Вольперт. – Рига : Зинатие, 1979. – 159 с.

3. Говердовский, В. И. История понятия коннотации // В. И. Говердовский // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1979. – №2. – С. 83–86.

4. Говердовский, В. И. Опыт функционально-типологического описания грамматики : автореф. дис. ... канд. фил. наук : 10.02.19 / В. И. Говердовский ; Московский Ордена Ленина и Ордена трудового красного знамени государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 1977. – 20 с.

5. Доўгаль, А. В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове : дыс. ... канд. філ. навук : 10.02.01 / А. В. Доўгаль. – Мінск, 2006. – 176 с.

6. Лобань, Н. П. Лексіка са значэннем канатацыі ў беларускіх мастацкіх тэкстах : дыс. ... канд. філ. навук : 10.02.01 / Н. П. Лобань. – Мінск, 1996. – 139 с.

7. Лобань, Н. П. Феномен канатацыі [Электронны рэсурс] / Н. П. Лобань // Рэпазіторый БДПУ. – Рэжым доступу: <http://elib.bspu.by/handle/doc/918>. Дата доступу: 16.11.2016.

8. Маліцкі, Ю. В. Эмацыянальна-ацэначныя і экспрэсіўныя дзеясловы ў народна-дыялектнай мове : дыс. ... канд. філ. навук : 10.02.01 / Ю. В. Маліцкі. – Мінск, 2006. – 134 с.

9. Урбан, В. В. Аб суадносінах экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці і ацэначнасці / В. В. Урбан // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі / УА “Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка”. – Мінск, 2002. – С. 174 – 178.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ